

Holocaust i literatura

Rosa Planas

La literatura autèntica s'ocupa del contacte amb els enigmes del destí i els secrets de l'ànima; amb d'altres paraules: l'esfera metafísica

(AARON APPELFELD)

1. Com contextualitzar dues realitats oposades: la història i la ficció. I de com la ficció s'utilitza com a amplificador de la història.

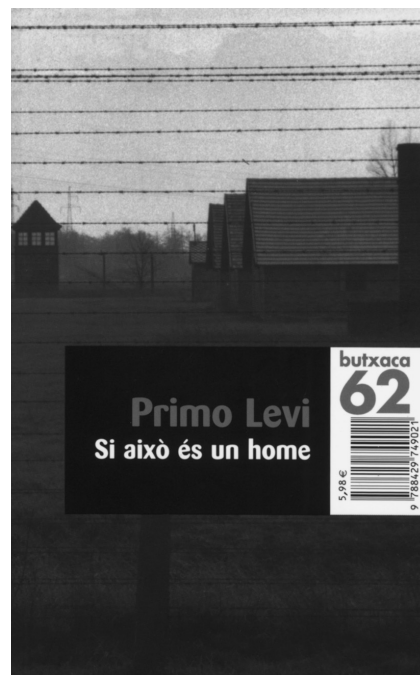
En els seus orígens la literatura coneix la imbricació amb la història. Cal que ens situem al segle d'Homer, als poemes èpics que sorgiren del record de les terribles guerres entre troians i grecs. Entre religiosa i profana, la literatura va ser concebuda per servir la memòria dels fets extraordinaris. Aquesta va ser, en principi, la seva principal funció. La motivació no implicà, però, que no es cerqués una forma elevada que defugia el llenguatge comú tot mirant de trobar l'expressió depurada i sublim. Amb això, es volia aprofundir en el record intensificant la visió de la memòria a través d'un instrument específic, la paraula, que, a través dels segles, s'havia de convertir en l'essència de l'art literari.

Els troians, després de la seva anihilació, deixaren de ser poble i també deixaren de formar part de la història viva, però començaren una existència nova en la literatura de la qual eren protagonistes i es convertiren en entitats literàries reconeixibles i revisitables per a les futures generacions. El símbol havia de fer inesborrable la seva memòria i el dramàtic final que patiren. De llavors ençà, la guerra entre pobles havia d'assolir connotacions religioses, socials i econòmiques, però, per damunt de tot, havia de passar a ser material literari, forma sofisticada de consciència de la destrucció. S'implicava per sempre més la manera de ser heroica en contra de la manera de ser deshumanitzada, és a dir, sense record, que és el mateix que sense registre literari.

L'Holocaust o Xoà és un dels esdeveniments més tràgics que ha conegut la història, tant pel seu cost en vides humanes com per la seva càrrega simbòlica que no negligeix un alt contingut èpic i religiós. Un altre fet que situa l'Holocaust en una perspectiva d'impacte és la seva proximitat en el temps. Abans, per trobar situacions d'una brutalitat tan palesa calia retrocedir a l'època antiga, i sobretot pagana (recuperem per uns instants el context de les guerres troianes), però mai no s'hauria pogut concebre en una civilització moderna, sobretot després de gairebé dos mil·lenis de cristianisme, una activitat governamental que menyspreés tant la condició humana.

L'elevació de tot un poble a la condició de víctima és un fet sense gaire precedents, però la forma de fer-ho (a través de legislació i camps d'extermini) és, sens dubte, única i especial. El genocidi s'ha practicat al llarg dels temps històrics amb més o menys intensitat després de guerres de conquesta, de colonització o, de forma més soterrada, en les incursions puntuals però reincidents contra pobles desarmats i indefensos. Per força, ens han de venir a la memòria les matances d'indis a Amèrica, la colonització d'Àfrica i d'Austràlia, les neteges ètniques a l'antiga Iugoslàvia, la programada bel·ligerància contra els kurds, les guerres de Txetxènia, i tantes altres agressions cobdicioses i xenòfobes, que han utilitzat arguments ideològics com la raça i la religió per dur a terme crims contra la Humanitat.

Si hem començat el nostre pelegrinatge amb l'èpica homèrica és perquè la literatura de l'Holocaust narra també un fet èpic: la resistència de l'individu en unes condicions impossibles per a la supervivència i també la voluntat d'un poble, que es va construint, per escapar d'un tràgic destí. A través de la lectura d'aquestes pàgines esdevenim testimonis privilegiats d'una

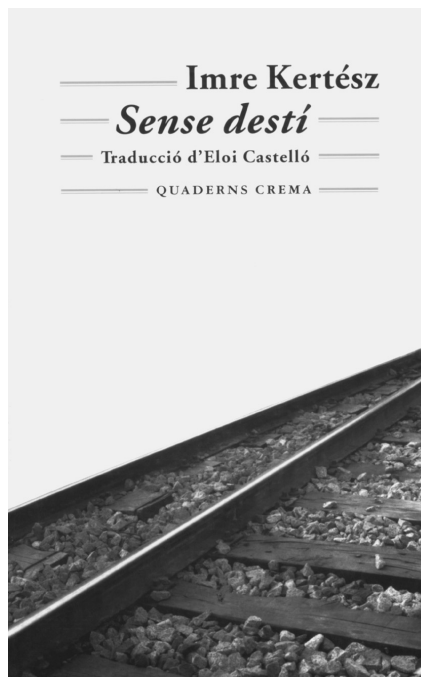

situació única, on, paradoxalment la desindividualització provoca la humanització i on l'ésser humà es fa més humà com a conseqüència d'una calculada política de despersonalització, que és el bessó ideològic del programa dels camps de concentració.

Sobre la pregunta capciosa sobre si es pot o no es pot fer literatura de la Xoà, la resposta sembla evident. Se n'ha fet i de molta bona, se n'ha fet i se'n farà mentre la memòria dels esdeveniments no s'esborri. Aquesta literatura, com en el cas de l'èpica d'Homer, serveix uns interessos que ultrapassen la voluntat de l'escriptor. L'autor-testimoni sent la força de la seva funció, la seva utilitat pública i el caràcter d'*exemplum* que assoleix la seva obra. Se sap portador d'un missatge que, d'altra banda, és l'únic que el pot reconciliar amb el passat. D'aquesta manera, pot i ret un servei a la comunitat i, a la vegada, a si mateix.

2. Els gèneres de la memòria

L'abundància d'escrits sobre l'Holocaust ha propiciat el naixement d'una enciclopèdia editada per David Patterson, Alan L. Berger i Sarita Cargas, impresa als EUA i publicada l'any 2002. En aquesta obra panoràmica s'inclouen tots els autors i escrits que fan referència als successos ocorreguts entre els anys 1939-1945. Dintre d'aquest material ingent, el primer que s'ha de destacar és la impressionant quantitat d'obres testimonials la majoria de les quals escrites per autors jueus de Centreeuropa, que patiren

directament les circumstàncies de l'extermini. Aquesta enciclopèdia és un intent de racionalització de la literatura produïda a partir de l'experiència de l'Holocaust i la recerca d'una classificació, a vegades discutible, sobre els gèneres que prevalen en el conjunt.

Valorada en la seva totalitat, la literatura de l'Holocaust es caracteritza sobretot per ser una literatura del jo, del testimoni gairebé notarial, on la intenció de descriure tots els caires de la tragèdia preval per sobre de qualsevol consideració artística. L'impacte emocional que provoca en el lector ve donat per una condició, aplicable sols a aquest tipus de literatura, on cadascun dels testimonis servits literàriament és personal, únic i irrepètible. Un món que es tanca en si mateix, on l'experiència d'un autor no pot explicar la d'un altre. D'altra banda, cal insistir sobre el fet que la majoria d'aquests escriptors defugen el sentimentalisme banal i la morbidesa insistent. Les millors descripcions dels camps d'extermini d'Auschwitz (realitzades, al meu parer, per Primo Levi i Imre Kertész) no cedeixen a la temptació del judici fàcil o a la condemna global del poble agressor. En cap fragment del discurs narratiu se sent un clam generalitzat contra l'ètnia de ningú ni es cau en la trampa ideològica de seguir els raonaments racistes. Més aviat el discurs s'eleva per sobre del judici moral que, en aquestes circumstàncies, hagués resultat obvi, i es va construir amb maons de reflexió i perplexitat intel·lectual un retret adre-

cat a la Humanitat sencera, a la insensibilitat de l'home modern que va permetre la instal·lació de la barbàrie en un món que se suposava civilitzat i cristianitzat, però que va resultar, entre moltes d'altres mancances, insuficientment judeocristià. Alguns interpreten la situació excepcional de l'Europa de 1939-1945 com una revifalla de neopaganisme, de profundes arrels europees, i que exigia, per mor de criteris de superioritat racial, el retorn als implacables sacrificis humans.

Els gèneres que afecten la literatura de l'Holocaust són principalment els de caràcter marcadament existencial, dels quals els diaris personals, dietaris i cròniques serien l'exemple més clar. El més famós, sens dubte, és el d'Anne Frank (*Das Tagebuch der Anne Frank*), escrit en un refugi secret d'Amsterdam entre el 12 de juny de 1942 i l'1 d'agost de 1944. La mort d'Anne, a l'edat de quinze anys, al camp de Bergen-Belsen i totes les circumstàncies que envoltaven la seva curta i extraordinària vida (delacions, fam, mort de la seva germana) varen convertir aquesta obra en paradigma dels patiments de l'Holocaust. Es tracta d'una de les peces literàries més traduïdes del món, i el seu fenomen és tan ampli que supera el nivell estrictament literari per a convertir-se en un fenomen de metaliteratura.

Encara que els Diaris d'Anne Frank siguin els més famosos, n'hi ha d'altres com *The Warsaw Diary of Chaim A. Kaplan* (1973), en què el gènere és recurrent i l'estructura narrativa es fonamenta en la descripció del jo i les situacions que l'envolten.

Altres gèneres conreats són la poesia, on entre els autors més coneguts destaca Paul Celan, però que inclou autors tan diversos com el mateix Primo Levi: *Xemà. Col·lecció de poemes* (1976); el drama, amb representants com Arthur Miller, *Broken Glass* (1944), o el mateix Elie Wiesel, premi Nobel de la Pau, amb *The Trial of God* (1974); i, en darrer terme, les antologies, ja siguin de poesia com de narracions curtes. A mena d'exemple, citarem l'edició de Yaffa Eliach: *Hasidic Tales of the Holocaust* (1982).

Fins ara, hem deixat de banda el gènere que, per majoritari i polièdric, resulta més representatiu: la novel·la. Per la seva mateixa constitució, la novel·la ho admet tot: la ficció, l'especulació, l'humor, el simple detall històric, la construcció de mons paral·lels, la multiplicitat de missatges, etc. Però la producció novel·lística en la literatura de l'Holocaust pateix

d'algunes limitacions, la més important de les quals és la impossibilitat de fer ficció, si més no tal i com s'havia entès fins ara. La ficció en aquests paràmetres és vista com una falsificació, com una càrrega negativa que resta valor a l'autenticitat que hom suposa ha de trobar en aquesta literatura.

3. La memòria selectiva

Aaron Appelfeld introdueix el seu llibre *Història d'una vida* amb la reflexió següent:

La memòria, igual que el son, pren del corrent dels esdeveniments certs detalls i, a vegades, petites coses sense importància; els atresora per a, en un moment donat, fer-los ressorgir. Igual que el son, també la memòria tracta de dotar de cert significat aquests esdeveniments.

A partir d'aquesta reflexió ens adonem que resulta molt difícil deslliurar memòria i imaginació. Si una se sustenta en l'experiència, l'altra s'alimenta d'allò que aquesta experiència ha produït en el plec interior de l'home, en la seva part més íntima. Tampoc no se sap fins a quin punt és possible la imaginació sense una memòria que la nodreixi. El material viscut, diferent del material adquirit, conforma una massa primigènia de la qual partiran les grans construccions de l'imaginari. Sense aquest bagatge ningú no és capaç de fabricar realitats paral·leles que concentrin allò que, d'alguna manera, s'ha viscut.

El procés de com la memòria selecciona determinades vivències i n'esborra d'altres és prou incompreensible com per poder afirmar que aquesta selecció és arbitrària, almenys als ulls de la lògica. De vegades, els records se centren en allò més intranscendent i banal, defugint els esdeveniments solemnes que, per la seva gravetat o importància, haurien d'haver calat profundament en el subconscient. La memòria es decanta pel petit detall, una obligada renúncia o algun succés que passà inadvertit per a la majoria de la gent que en va ser espectador. Aquesta selecció és indivisible de l'individu que la provoca, i forma part de la seva identitat. La memòria humana és personal i intransferible, única i insubstituïble, aquest és un dels motius pels quals l'experiència concentra-cionària resulta tan enriquidora des del punt de vista de la memòria selectiva. Tots i cadascun dels autors afectats relaten els mateixos fets, reviu les mateixes frustracions, tortures morals, dolors físics i psicològics, però l'aportació

individual afegeix potència, intensitat, al relat col·lectiu, que, trencant la cadena de la repetició mnemotècnica, esdevé novetat i missatge sense fixar. El que engresca a escriure és allò de personal, d'irrepetible, que esdevé en cada obra, en definitiva, la «literatura» que cada escriptor és capaç d'aconseguir.¹

La vida en el *Láger* va ser viscuda de manera molt distinta per cada un dels presoners que formaven la gran massa concentrada. Cap d'ells visqué el mateix, encara que exteriorment pogués semblar el contrari. Tants homes, tantes experiències. Tantes cançons, tants d'intèrprets...

La memòria no és tan sols un fet psíquic, sinó que moltes vegades esdevé un fet biològic. El cos recorda la fam, el dolor, el patiment. Afirmar Appelfeld: «Tot el que va passar es va gravar a les cèl·lules del meu cos i no pas a la memòria». De fet, el trauma fa que el torturat pateixi moltes vegades les tortures. Jean Améry, pseudònim de l'escriptor Hans Mayer, confirma aquesta experiència revivint el dolor dels seus braços dislocats. Sovint és en l'hora del son quan aquesta memòria biològica es desperta i reclama l'atenció. Els empresoners dels *Láger* revisiten les barraques i reviu els càstigs. Aquesta persecució psíquica continua en la vida alliberada, i és impossible desfer-se'n. La ferida que ha patit la memòria és tan gran que no pot ser guarida ni per l'oblit ni per la seguretat assolida, la prolongació del patiment forma part d'aquesta selecció arbitrària que cavalca en les nits turmentades dels presoners, encara que portin anys alliberats. La tumoració del record condueix molts fins a l'extenuació i el suïcidi.

En els infants, la memòria no és estàtica, sinó canviant i turbulenta. La personalitat encara per fer seleccions d'olors, presències, esgarrapades de realitat que, com en un joc, van edificants espais i situacions. La memòria infantil no és cronològica ni ordenada, vessa imprecisions, buits aclaparadors que no es poden omplir. Si l'home és fang, l'infant és argila humida, on l'aigua té més consistència que la matèria. Per aquesta raó, Appelfeld intueix que «en els infants la memòria és un embassament insaciable que es renova i s'aclareix amb els anys».

4. Les llengües exterminades

Ha dit Aaron Appelfeld: «Sense llengua materna l'ésser humà és un invàlid». Aquesta afirmació, feta des del més profund de la consciència,

ens situa davant la realitat lingüística d'Auschwitz, la pèrdua de la llengua i com a conseqüència la pèrdua de la identitat. Sense paraula el mot és impronunciable, pura abstracció que navega en el llim de l'inconcret. Així es trobaren molts dels homes i dones concentrats en els camps, sense veu ni paraula, sense nom ni mot que escaigués a la realitat immediata. No sols varen ser despallats de robes i béns materials, sinó àdhuc de les propietats immaterials: la nació i l'idioma, es feren fonedissos sota els seus peus.

El tema de la llengua i de la pèrdua de la veu és recurrent en els autors més importants de la literatura de l'Holocaust. En parlen Primo Levi, Jean Améry, i Aaron Appelfeld. Una part considerable dels concentrats pertanyia a l'àrea lingüística alemanya, i no tan sols hi pertanyien, sinó que s'hi sentien adherits amb la força de la tradició i amb l'admiració incondicional que retien als forjadors de l'idioma. Goethe, Rilke, Schiller, Nietzsche, són alguns dels autors que apel·len a la memòria selectiva dels desheretats. Però la ferida es fa més profunda quan no reconeixen en la llengua del botxí l'idioma dels pares, dels avis, dels avantpassats. Appelfeld recorda que la seva mare estimava la llengua alemanya –la seva llengua materna, en dirà–, i que el *jiddisch* era una referència llunyan, un so anecdòtic, gairebé inexistent, que era evocat com la melmelada de prunes o les olors dels perfums casolans. Però la llengua de la mare va matar la pròpia mare, i aquesta situació va fer que l'escriptor –els escriptors– rebutgés l'idioma que esclavitza i ordena l'extermini. Però per als supervivents mai no serà fàcil separar-se'n, perquè parlar l'alemany serà per a molts com parlar amb la mare morta, un cordó umbilical impossible de trencar. Cal atènyer la tragèdia d'haver d'odià l'idioma amb el qual aprenueren a pensar, a sentir i a crear la galàxia de sentiments que havien de ser curosament desencaixats, perquè a Auschwitz hom podia perdre molt més que la vida, fins i tot la certesa d'haver nascut mai en una nació que inexplicablement els negava l'existència, i d'haver après una llengua que també els era arravatada sense contemplacions. Per sempre més ens quedarà fixada a la memòria l'experiència que conta Améry en referència a un important filòleg i germanista d'origen jueu. Quan el seu interrogador li demanà

l'especialitat professional, abans d'enviar-lo al seu lloc de treball en el camp, aquest li respongué: «germanista», cosa que provocà la ràbia infinita del carceller que, sense més explicació, li disparà un tret matant-lo allà mateix. Com recordarà constantment Hanna Arendt en els seus llibres, el jueu més odiat va ser el jueu assimilat, i, encara més que aquest, el jueu germanitzat.

Una vegada alliberats, els supervivents hagueren d'aprendre l'hebreu, per a molts una llengua desconeguda, estranya, que havia d'ofegar l'alemany en què havien crescut. Appelfeld arribà a confondre mare i llengua: «L'idioma de la mare i la mare es convertiren en una sola cosa». L'obligació de deixar l'alemany per a ell va ser com veure morir per segona vegada la seva mare, i un dolor sec s'apoderà de la seva consciència portant-lo fins a la mudesa voluntària. Un llarg silenci del qual sols podia fugir en els somnis. L'aprenentatge de l'hebreu serà una llarga penitència, un defugir constant la identitat perduda, cada lletra es convertirà en un trencament de la cadena biològica, en una confusió existencial que palesa la importància que té per a l'home servir la llengua de la infantesa: «sense idioma m'assemblo a una pedra».

Aquesta situació lingüística caòtica va fer que molts dels escriptors israelians de primera generació fossin dolorosament bilingües. A pesar de la tragèdia, molts no volgueren –o no pogueren– desarrelar l'antiga llengua materna i visqueren cavalcant els idiomes com si fossin poltres que calia ensinistrar amb voluntat i paciència.

D'altra banda, en la vida d'Auschwitz saber alemany «era la vida», ja que tots els qui coneixien la llengua podien entendre les ordres i aconseguir situar-se en el caos. Per contra, tots aquells que desconeixien l'idioma eren obligats a obeir mitjançant cops i violència. És la trista sort –dirà Levi– dels italians i d'altres europeus que no podien entendre allò que se'ls parlava. Si més no, l'alemany del *Láger* «era una llengua a part» que res tenia a veure amb la poesia ni el refinament filosòfic assolit pels grans autors germànics. Una variant desconeguda, animalitzada, feta per a ús exclusiu dels carcellers i obligada a ser reconeguda com a llengua d'obediència. El filòleg jueu alemany Klemperer –segons cita Levi– l'havia batejada amb el nom de

Lingua Tertii Imperii, o llengua del Tercer Reich. Pel que sembla, aquesta modalitat no va ser més que una mescla, un híbrid militarista que prenia la semàntica de les antigues casernes prussianes i que reinventava mots negatius convertint-los en positius. El *Lagerjargon*, que en dirà Levi, no era més que això, un argot, un subllenguatge pastat per a subhombres, semblant al que s'empra per a ensinistrar gossos, sense una espurna de poesia.

5. L'anihilació de la memòria

I després... per als supervivents la construcció d'un estat nacional es convertí en l'única alternativa. Però aquest estat havia de partir de la divisa «Construir i reconstruir-nos», la qual cosa implicava un refer-se individual de cadascun dels futurs ciutadans del país. Per a molts dels intel·lectuals, no hi havia altra possibilitat que anihilar la memòria, tot el que havien viscut i estat en el passat. La deconstrucció individual anava paral·lela a la construcció nacional. Els qui volien començar de nou tenien l'obligació de separar-se de la memòria. No va ser fàcil per a

ningú; per a molts va ser impossible. Alguns, com Jean Améry, es quedaren pel camí, ja que no podien pertànyer a la nacionalitat que els havia rebutjat, però tampoc no se sentien identificats amb un país que consideraven artificial, com nascut de la imposició. Sense pàtria real el jueu europeu restava en territori ambigu, a mitges entre la nostàlgia, l'odi, i la desesperació. La memòria, sense poder ser eradicada, esdevenia una pàtria nova, en la qual el record esdevenia l'únic territori segur. Aquesta situació acabà amb la vida de molts. El suïcidi va ser el refugi de la contradicció existencial.

La majoria dels qui emigraren a Palestina no desitjaven recordar, i per això no parlaren als seus fills sobre els patiments de la guerra. Una mena de silenci obscur separava les generacions, la memòria havia passat a ser, en part, un patrimoni de la literatura, dels museus i dels monuments, però no una activitat viva capaç d'enriquir el futur amb l'experiència acumulada. Tal vegada aquest sigui un dels retrets importants que els escriptors de l'Holocaust han fet al seu nou país, i també a la resta del

món. La memòria no havia de ser un territori marginat sinó un espai viu, que pogués ser revisitat.

Appelfeld parla amb el seu fill dels Carpats «on habitaren els nostres pares i els pares dels nostres pares durant moltes generacions, la terra de Baal Xem Tov», amb tota la nostàlgia i amor que li és possible evocar. La brutalitat nacionalsocialista no aconseguí desvincular els supervivents de les pàtries llunyanes, on descansaven i descansen els avantpassats, que feren possible una cultura jueva europea que mai no podrà ser exterminada. ■

¹«Sobre la Segunda Guerra Mundial se escribieron principalmente testimonios, que se consideraban una forma de expresión auténtica. En cambio, la literatura se percibía como una invención. Yo ni siquiera tenía testimonios. No recordaba nombres de personas ni de lugares, únicamente oscuridad, murmullos y movimientos. Sólo más tarde comprendí que aquella materia prima era la sustancia vital de la literatura y que de ella se podía crear una historia interior. Digo "interior" porque en aquel momento se consideraba que la crónica era depositaria de la verdad. La expresión interior todavía no había nacido.» (Appelfeld, Aarón: *Historia de una vida*, p.100)

BOLLETÍ DE SUBSCRIPCIÓ

Nom i llinatges: .....

Adreça: .....

C.P.: ..... Població: .....

Tel.: ..... Fax: ..... e-mail: .....

Professió: ..... Edat: .....

Es fa subscriptor de la revista **Lluc** per un any, prorrogable si no hi ha ordre en contra i per un import de 21€

PAGAMENT DE LA SUBSCRIPCIÓ:

XEC BANCARI

DOMICILIACIÓ

CODI ENTITAT			

CODI AGÈNCIA			

D.C.	

NÚMERO DE COMPTE							

OMPLIU AQUESTA TARJA I ENVIU-LA A:

Lluc

C/ Joan Bauçà, 33 - 1er - 07007 Palma (Mallorca)

Tel. 971 25 64 05 - Fax: 971 25 61 39

e-mail: coc33@infonegocio.com

DATA I SIGNATURA: